

PRIJATELJSTVO U ARISTOTELOVOJ NIKOMAHOVOJ ETICI

Branko Borčinović

Jedna od najvećih vrednota koje u životu imamo svakako je prijateljstvo. Otkad je čovjek postao čovjekom bio je suočen s prijateljstvom i sigurno svaki čovjek razmišlja o njemu. Mnogi umovi čovječanstva razmišljajući o prijateljstvu ostavili su nam napisana djela. Svakako, jedan od najvećih među njima jest grčki filozof Aristotel. On je znatan dio svoga poznatog etičkog djela *Nikomahova etika* posvetio problemu prijateljstva. To djelo iako je napisano prije 25 stoljeća, još uvijek je aktualno, a to pokazuje i novi hrvatski prijevod.

Prijateljstvo koje nalazimo kod Aristotela sigurno je i plod njegova iskustva, kao i razmišljanja. φίλια je riječ koju Aristotel upotrebljava za prijateljstvo, a mi je prevodimo s prijateljska ljubav, iako se često uzima samo za ljubav ili prijateljstvo. Aristotel toliko uzdiže ljubav da kaže kako je ona najpotrebnija za život, i to svim ljudima, svih položaja i svih uzrasta. Ono je čini se ucijepljeno po naravi roditelja prema potomstvu i potomstva prema roditeljima, i ne samo među ljudima nego i među pticama i među glavnom životinjama; isto je tako i u istonarodnika prema svojim, a najviše među ljudima... Ono, ne samo što je potrebno nego je i lijepo. No, nisu svi pozitivno vrednovali prijateljstvo. Bilo je mislioca koji su se negativno odnosili prema prijateljstvu i sa skepsom pa su čak s ironijom pisali o njemu. Razlog je tome što su doživjeli neka neugodna iskustva s prijateljima, bilo da im se prijatelj iznevjerio ili su se smatrali toliko samodostatnima da mogu živjeti i bez njih.

Prijateljstvo i ljubav međusobno se isprepliću i usko su povezane te dvije kreposti. Onaj tko ljubi želi da mu voljena osoba bude prijatelj, a isto tako želi da ga prijatelj voli. I ljubav i prijateljstvo traže jedno uzajamno primanje i davanje, dakle jednu otvorenost. I kod Aristotela

nalazimo tu međuovisnost prijateljstva i ljubavi. On kaže da postoje tri stvari zbog kojih ljudi vole i koje su dostojne voljenja: ili je to dobro, ili korisno, ili ugodno. Po toj trostrukoj vrsti voljenja možemo razlikovati i trostruko prijateljstvo.

Ako netko voli radi koristi, on ne voli tu osobu radi nje same, nego stoga što mu donosi korist pa si takvi traže adekvatnu osobu te to prijateljstvo i ne možemo zvati pravim prijateljstvom. Isto je tako ako netko voli zbog užitka, on osobu voli zbog užitka, a ne zbog nje same. Oni vole ono što je njima samima dobro ne misleći na bližnjega, drugoga. Ta su prijateljstva zasnovana na nebitnom razlogu, jer se ne voli osoba kao osoba. Takva se prijateljstva lako i rastavljaju, i to kad prestanu činiti korist ili ugodu jedan drugome ili ako im se užici promijene. Aristotel misli da se i mladi uglavnom vole prema užicima, pa im se užici mijenjaju tako kao i prijatelji. No, može li se to uopće nazvati prijateljstvom?

Treća vrsta prijateljstva, prema Aristotelu, jest kad prijatelj prijatelja prvotno voli radi njegova samoga, a ne prvotno zbog koristi ili užitka. Zapravo, takvo prijateljstvo je ujedno i korisno i ugodno. Ono je postojano, a moguće je samo među dobrima i sličnima po krepostima. Smatra se najboljim i najvišim među prijateljstvima. Ona su rijetka, jer je i takvih ljudi malo. Je li to točno ili nije, teško je reći! Aristotel se čak i pita: Može li biti prijateljstva među bilo kakvim ljudima i mogu li i nevaljali ljudi biti prijatelji ili samo valjani? Na jednom mjestu on poistovjećuje dobre ljude i prijatelje. Činjenica jest da za takvo prijateljstvo treba više truda i vremena. Prijatelj se često mora uživjeti u osobu i probleme svoga prijatelja. Oni mogu zajedno proći izvjesne poteškoće i u tome, ako ostanu vjerni,

znak je da su dobri i prokušani prijatelji. Za jedno dobro prijateljstvo potreban je i zajednički život, jer iskustvo pokazuje da je jako opasna duga vremenska odsutnost prijatelja. Da bi mogli zajednički živjeti, oni moraju uživati u društvu jedan drugoga. Zbog toga, misli Aristotel, stariji ljudi, jer su mrzovoljni, nemaju prijatelje, neugodni su i zadaju bol, a u prirodi je čovjeku da izbjegava ono što zadaje bol. Istina je da ima puno mrzovoljnih starih ljudi, ali svakako ih ima dosta i simpatičnih i veselih.

Jedna od važnijih značajki prijateljstva je i jednakost. J. Moltmann, suvremeni njemački protestantski teolog, primjećuje u knjižici *Tko je čovjek?* (niz Teološke meditacije, 1982.) opasnosti tog načela. On kaže da je taj princip jednakosti vladao u Grčkoj u kojoj je društveni sistem bilo robovlasništvo. Slobodan i rob ne mogu zajedno. Takva klasna društva postoje i danas, npr. dijeljenje crnaca i bijelaca, dominacija muškaraca nad ženama. Moltmann ide još dalje pa kaže da se takvim načelom stvaraju i socijalne podvojenosti: starci se smještaju u staračke domove, ubogi u rehabilitacijske centre da bi ostali zdravi, voljeni i mirni. Sve se to temelji, misli Moltmann, na ljudskom strahu, jer ljudi koji misle i žive kao ja, potvrđuju me, dok me drugi ugrožavaju i uznemiruju. Potrebno je načelo priznavanja drugoga. To načelo ne traži potvrđivanje sebe, nego je zainteresirano za različitost drugoga. To znači: ono u drugome ne traži sebe, nego sebe traži u drugome. Aristotel je tim načelom odvojio i Boga od čovjeka. Božansko ljubi samo božansko, a ne ljudsko. To je načelo razbijeno u kršćanstvu u kojem Bog ljubi čovjeka bez ikakvih preduvjeta. (usp. J. Moltmann *Tko je čovjek?*, niz Teološke meditacije, Zagreb, 1982., str. 46.-48.). Ipak, dok s jedne strane moramo razumjeti vrijeme u kojem je živio Aristotel, u kojem dostojanstvo čovjeka nije bilo uvijek naglašavano, s druge strane čini mi se da Aristotel u *načelu jednakosti* nije mislio prvenstveno na društveni status nego na jednakost po krepostima i možda je Moltmann malo jednosmjerno ocrtao taj princip jednakosti.

Postoje i druge vrste prijateljstva, ono po premoći, npr. kakvo je očevo prema sinu, starijega prema mlađemu, muža prema ženi, onoga koji vlada prema onome nad kim se vlada. I ta se prijateljstva međusobno razlikuju. Drukčiji su razlozi zbog kojih se voli, drukčija su, dakle, i prijateljstva. Postoji prijateljstvo u jednakosti i po premoći. *Oni koji su jednaki moraju se prema toj jednakosti izjednačiti i u voljenju i u ostalome, dok nejednaki moraju svojim premoćnicima uzvraćati kako valja prema razmjeni* (str. 185.). Dakle, ti koji su nemoćniji u prijateljstvu po premoći moraju u naklonosti nekako nadoknaditi svoj nedostatak, doznati korisnosti ili ugone. Aristotel se pita: Treba li ili ne treba razvrnuti prijateljstvo s onim koji ne ostaje isti. Kad se radi o prijateljstvu utemeljenom na nekoj koristi ili ugodi, sasvim je razumljivo da će prestankom tih svojstava nestati i prijateljstvo. No, kad se jedna od dobrih osoba pokvari, što tada? Najbolje bi bilo pomoći, ako se može popraviti, ali onaj koji razvrgne takvo prijateljstvo ne bi učinio ništa loše, jer on nije bio prijatelj takvom čovjeku. Ako je prijateljstvo bilo dobro i čvrsto, ne vjerujem da bi prijatelj mogao napustiti prijatelja, pa iako se taj i promijeni i krene nekim stranputicama.

Trebaju li blaženi, sretni i zadovoljni prijatelja? Neki misle da ne trebaju jer imaju dosta, tj. samodostatni su. Ipak, čovjek je društveno biće i takvim ljudima trebaju prijatelji, i to takvi ljudi s kojima će moći sve dijeliti.

Treba li, pita se dalje Aristotel, što je više moguće imati prijatelja ili uzeti neku sredinu. Budući da je za prijateljstvo nužno zajedničko življenje, ne može se s više prijatelja zajednički živjeti i svima iskazivati jednaka dobra. Uz to, ti bi njegovi prijatelji i međusobno morali biti prijatelji, što je teško ostvarivo. Dakle, misli on, možemo biti prijatelji samo s nekolicinom. Oni koji pokazuju da imaju mnogo prijatelja i opходе se srdačno sa svima, nisu, čini se, nikome prijatelji.

Treba li prijatelj prijatelja više u sreći ili nesreći? Nužniji je u nesreći, ali je ljepše imati ih

u sreći. Zapravo prijatelji su uvijek potrebni, kad je čovjek u nesreći pa podijeli to s prijateljem lakše mu je, a kad u sreći sreću podijeli s prijateljem, još je sretniji. Aristotel spominje dva pojma koja su srodna prijateljstvu, ali nisu prijateljstvo. To su dobrohotnost i složnost. Dobrohotnost je, odnosno može biti, počelo prijateljstva. Tu nedostaje obostranost u želji za činjenjem dobra i druženje koje je nužno za prijateljstvo. Nastaje zbog kreposti pa se dobrohotnost može razviti u nesebično prijateljstvo kad se pojavi uzajamnost. Složnost se isto pokazuje kao prijateljska naklonost. Međutim, ona može biti prisutna i među onima koji se ne poznaju. Npr. kod izbora vlasti u nekoj državi. Jednodušnost se pokazuje kao građansko prijateljstvo jer se odnosi na stvari koje su zajednički probitačne i tiče se samog života. Takvu jednodušnost nalazimo među onima koji su čestiti, jer takvi su jednodušni i sa samima sobom i drugima... (str. 201.). Treba li čovjek više voljeti sebe ili drugoga? To se pitanje Aristotelu često nameće. On misli da čovjek mora najprije voljeti sebe. Svaka od značajki prijateljstva promatra se i u odnosu čovjeka prema sebi samome. Valjani ljudi žele provoditi vrijeme sa samima sobom, žele si dobro kao i drugome, prisvajaju si kreposti koje

su lijepe, a te kreposti žele i drugome. Takav krepostan čovjek u skladu je sa sobom, dok su nevaljani ljudi u sukobu sa sobom, jer žude za jednim stvarima, a hoće druge. Aristotel kad govori o sebeljubnom čovjeku ne misli na onog koji si ugađa u materijalnim užicima, nego na kreposna čovjeka. Stoga dobar čovjek treba biti sebeljub jer čineći lijepa djela koristit će sebi, a bit će na korist i drugima, dočim nevaljalac ne smije biti takav, jer će naškoditi i sebi i drugima, povodeći se za opakim stvarima.

Zaključak

Vidjeli smo kako Aristotel pristupa pitanju prijateljstva, kojemu se može prići s raznih strana. Iako je živio davno, dok čitamo njegovo djelo, čini nam se da čitamo djelo pisca našega suvremenika. Misli uvijek argumentira, a često neke stvari ponavlja, vjerojatno zato da bi čitatelj što bolje usvojio njegovu misao. Možda mu nedostaje malo više sistematičnosti, ali razlog tome svakako je što je on pisac i mislilac svog vremena. Važnost njegova djela očituje se i u tome što se i danas vrlo rado čita, i što se etičari i moralisti, pišući o moralnom i etičnom životu čovjeka, pozivaju na Aristotela kao na jednog od stupova te znanosti.